

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

„ЗАТВЕРДЖУЮ”

Ректор ТНУ _____

“ ” _____ 2004 р.

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА

з дисципліни „Теорія літератури”
для студентів 5 курсу денної і 6 курсу заочної форм навчання.

Спеціальності 8.030501 „українська мова і література”.

Освітньо-кваліфікаційного рівня 6.030500 „спеціаліст”.

Схвалено до друку науково-методичною радою ТНУ

Протокол № _____ від „_____” _____ 2004 р.

Навчальна програма з дисципліни „Теорія літератури” для студентів 5 курсу денної та 6 курсу заочної форм навчання.

Спеціальність 8.030501 „українська мова і література”.

Освітньо-кваліфікаційного рівня 6.030500 „бакалавр”.

Укладач: Киричок П.М. – доктор філологічних наук, професор.

Рецензент: Покотило К.С. – кандидат філологічних наук, доцент.

Програма схвалена на засіданні кафедри української літератури:

Протокол № _____ від _____ 2004 р.

Програма затверджена методичною комісією філологічного факультету із спеціальності „українська мова і література”

Протокол № _____ від „_____” _____ 2004 р.

ВСТУП

Наше літературознавство переживає посттоталітарний період і через те воно змушене позбавлятися всього того, що йому нав'язали за 70 років жорсткої ідеологічної заангажованості. Радянський тоталітаризм ставив перед теорією літератури завдання науково обґрунтувати "поведінку" художньої літератури як слухняної прислужниці системи. Саме тому основні наукові сили були спрямовані на розробку таких категорій, як "метод соціалістичного реалізму", "партійність", "класовість". Зараз стало очевидним, що багато чого в цих старанно розроблюваних поняттях виявилось фальшивим. В той же час значно менше приділялось уваги поняттям, що виражали сутнісну якість літератури - художність. Відомо, що були періоди, коли з наукового обігу штучно вилучався, скажімо термін "поетика". І взагалі, зараз стає очевиднішим, що тоталітаризм ворожий художності.

Те, що природна функція теорії літератури, яка полягає перш за все у пізнанні і поясненні законів художності, була приглушена суто ідеологічними моментами, внесло серйозну, але поки що не зовсім усвідомлювану деформацію в структуру теорії літератури як навчального предмету. Одне з найголовніших завдань цієї програми полягає в тому, щоб по можливості виправити цю деформацію, повернути теорію літератури до її природних інтересів та завдань.

Якщо попередні програми з теорії літератури підкреслено будувались на марксистсько-ленінській доктрині і виявляли їй абсолютну вірнопідданість, то зараз на весь зріст постає питання: на якій же методологічній базі треба будувати теорію літератури в посттоталітарних умовах?

Якщо мати на увазі два основних розділи теорії літератури - літературно-художнього твору та теорію літературного процесу, то напрошується висновок, що їх методологічною базою має бути системний підхід, який уже завоював собі значний простір у більшості гуманітарних наук, і в останні десятиріччя досить впевнено і переконливо почав стверджувати себе в літературознавстві. З його допомогою уже можна "побачити" літературний твір як системно організовану цілісність. Треба відзначити, що вагоме досягнення науки про літературу, до якого вона йшла дуже важко, і аналіз розвитку наукових уявлень про теорію літературного твору переконує, що літературознавці поволі, але настійно рухались до усвідомлення літературного твору як системно-цілісного об'єкту, як "організму", що, генерує художню енергію. Цілковито сформованими є системні уявлення про такі складові літературного процесу, як літературна епоха та літературний напрям.

Системно-цілісне розуміння літературного твору, побудова не на методологічних принципах теорії загальних систем /ТЗС/, ввібрало у себе найбільш значимі досягнення попереднього розвитку літературної науки. В цьому найбільш переконуєшся, коли аналізуєш наукову долю структуралізму. Фактично цей серйозний науковий напрям врешті-решт виявився безперспективним. В той же час системний підхід як новітній напрям в розвитку теоретико-літературної думки ввібрав раціональне "зерно" не тільки формальної школи та структуралізму, а й традиційно філологічних напрямів та психологічної школи.

Програма курсу передбачає знайомство з категоріями, які, незважаючи на те, що їх формування уже фактично завершене в авангардному літературознавстві, все ж досить пасивно засвоюються широким філологічним загалом. Програма тому пропонує знайомство з категоріальним апаратом, який уже "працює" у найбільш прогресивних /у методологічному та методичному відношеннях/ наукових дослідженнях, і який, безсумнівно, стане основним в літературознавстві завтрашнього дня. У першу чергу йдеться про категорії, що ввійшли в арсенал теоретико-літературних понять у зв'язку з активними спроба-

ми застосувати принцип системного аналізу при дослідженні художніх явищ /прийом, функція, зв'язок, системотвірний фактор, цільність.../. По-новому, з позицій сьогодення, доцільно глибоко і науково переконливо потрактовувати і осмислювати системну природу і таких літературних явищ, як образ автора, художнє мислення письменника, внутрішній світ літературного твору.

Предметом вивчення дисципліни „Теорія літератури” є розвиток літературознавчої думки від давнини й дотепер та об'єктивної естетики із залученням науково-критичних і літературно-методичних досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних авторів. Теорія літератури, як програмова дисципліна, вивчається поглиблено у зв'язку з розвитком світового літературознавства, розглядається динаміка формулювання і визначення наукових категорій і положень про літературу, ґрунтовно осмислюються і кваліфікуються головні етапи розвитку науки про літературу, літературні напрямки, школи, роди, види, жанри, визначається функція літератури в суспільному житті як одного із видів мистецтва слова, яке впливає на формування духовності людської особистості, її переконання й національні особливості.

Міждисциплінарні зв'язки: Вивчення теорії літератури пов'язується з історією літератури, якій вона „постачає” наукову інформацію про об'єктивні закономірності розвитку літератури, а від неї бере необхідні дані, що допомагають глибше осмислити теорію літературного процесу. Зв'язок теорії літератури з літературною критикою обумовлюється потребою останньої в знанні закономірностей розвитку літератури, у володінні науковими принципами аналізу та оцінки літературного твору. Взаємодія теорії літератури з лінгвістикою, оскільки слово є „будівельним” матеріалом літератури. Зв'язок теорії літератури з психологією забезпечує літературознавців дослідницькими підходами до осмислення таких важливих теоретико-літературних категорій як „художній талант”, „художнє мислення”. Літературно-теоретичні питання знаходять своє глибоке пояснення за допомогою філософських понять та категорій певної доби та естетичних уподобань, які вироблялися і побутували в певну епоху.

I. Мета і завдання дисципліни

1. Опираючись на набуті студентами історико-літературні, філософські, лінгвістичні знання, допомогти їм теоретично осмислити найактуальніші проблеми сучасної літературної науки і, перш за все, питання специфіки художнього пізнання дійсності й розвитку національних літератур, зокрема української, у зв'язках з традиціями, новаторством і художньою майстерністю.
2. Пов'язати вивчення корінних питань теорії літератури з практикою роботи майбутніх викладачів мови та літератури, критиків і літературознавців. Це вивчення повинно допомогти глибше оволодіти принципами ідейно-художнього аналізу літературних творів, підвищити їх вимогливість до оцінки творчості письменників, особливо сучасних.
3. Одним з головних завдань дисципліни є ґрунтовне вивчення найважливіших праць вітчизняних і світових теоретиків літератури згідно програми і творче осмислення їхніх міркувань та положень з позицій сьогодення.
4. Літературно-теоретична дисципліна має спрямувати студентів на прагнення зміцнити свої знання шляхом систематичного, глибокого знайомства і творчого осмислення найновіших літературознавчих праць, що видаються окремими книгами (підручниками) та друкуються у вигляді розвідок і статей у періодичній пресі, зокрема в журналі „Слово і час”.
5. Теорія літератури, як провідна літературно-теоретична, філософська й естетична дисципліна, повинна не тільки допомогти студентам засвоювати основи літературно-теоретичних принципів, суджень, положень, категорій і визначень, але й пробудити в них серйозну зацікавленість літературною наукою, бажання самим

включитися до творчої розробки тих чи інших теоретичних проблем, обирати їх як теми для курсових, дипломних і магістерських робіт.

II. Зміст дисципліни

1. ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ ЯК НАУКА І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Теорія літератури - це наука, що вивчає: 1/ природу художньої літератури як мистецтва слова; 2/ природу художньо-літературного твору як головної "одиниці" літератури; 3/ закономірності літературного процесу; 4/ найзагальніші принципи та шляхи дослідження як літературного твору, так і літературного процесу.

Видатна роль теорії літератури та риторики у формуванні людської культури - ці науки давали знання про ефективне володіння словом як засобом пізнання та духовного самовираження.

Деформуючий вплив радянського тоталітаризму на структуру теорії літератури як науки, що виявився у гіпертрофії понять "партійність", "класовість", "соціалістичний реалізм" і в штучному пригашенні інтересу до проблем художності.

Теорія літератури серед інших літературознавчих дисциплін. Її безперервна взаємодія з історією літератури, якій вона "постачає" наукову інформацію про об'єктивні закономірності розвитку літератури, а бере від неї необхідні дані, що допомагають глибше осмислити теорію літературного процесу. Зв'язок теорії літератури з літературною критикою, який зумовлюється потребами останньої в знанні закономірностей розвитку літератури, у володінні науковими принципами аналізу та оцінки літературного твору.

Теорія літератури та лінгвістика - їх тісна взаємодія, яка зумовлюється положенням, що слово є головним "будівельним" матеріалом літератури. Спроба виділити з теорії літератури розділ "поетика" і з'єднати його з лінгвістикою /Р.Якобсон/. Спроба створити "науку про мову художнього твору", яка б розвивалася на межі літературознавства та лінгвістики /В.Виноградов/. Інтерес літературознавців та лінгвістів до мови художньої літератури як мови особливо високоорганізованої, у якій криється безліч "таємниць" художності.

Перспективність зв'язку теорії літератури з психологією. Здатність психології забезпечувати літературознавців дослідницькими підходами, що дають можливість розв'язати такі проблеми, які не розв'язуються з допомогою традиційних філологічних методів. Роль психології в науковому осмисленні таких важливих теоретико-літературних категорій як "художній талант", "художнє мислення". Розробка за допомогою психологічних підходів нових принципів аналізу естетичної впливовості художнього тексту. Становлення рецептивної поетики - нового дослідницького напрямку літературознавства, що ґрунтується на його зближенні з психологією.

Зв'язок теорії літератури та естетики. Екстраполяція наукових категорій, що вироблялись в естетиці, у сферу теорії літератури. Зворотний процес: теорія літератури як "полігон", де виникло і закріпилось багато понять /напр., метафора, художній текст, стиль та ін./, які з конкретно-наукових стали загальнофілософськими.

Проблема методологічної основи теорії літератури. Роль наукових принципів системного аналізу в осягненні системної природи літературних явищ. Ствердження на теренах літературознавства системного підходу як нової методологічної доктрини.

Зміст і обсяг курсу теорії літератури. Система лекцій і практичних занять. Посібники. Обов'язкова література. Самостійна робота студентів.

1. КОРОТКА ІСТОРІОГРАФІЯ ТЕОРЕТИКО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ДУМКИ

I. Головні етапи, розвитку науки про літературу від давнини до початку XXI століття.

Антична епоха. "Поетика" Арістотеля як вершинне досягнення естетичної думки в античну епоху. Опорні моменти цієї пам'ятки наукової думки: розуміння мистецтва як наслідування дійсності;

думки про співвідношення науки і мистецтва, про художнє узагальнення як внутрішній закон мистецтва; цілісність літературного твору. Розподіл літератури на роди, характеристика епосу, лірики, драми та драматургічних жанрів комедії і трагедії; вчення про катарсис. Значення "Поетики" Арістотеля для подальшого розвитку теоретико-літературної думки.

Середньовіччя. Глибоке коріння літературознавчої науки в країнах Сходу /Індія, Китай, Японія/. Концепція "дхвані - раса", що була розроблена в працях давньоіндійських вчених Анандавардхвани /IX ст./ і Абхинавагунта /X-XI ст./ як центральна доктрина санскритської поетики. Актуальність цієї концепції для сучасної естетики.

Загальна характеристика стану західноєвропейської естетичної думки в період феодалізму. Фома Аквінський.

Вплив візантійського культурного досвіду на становлення української естетичної та теоретико-літературної думки в X-XIII ст. Нормалізація художньо-виражальних засобів в "Ізборниках" Святослава /1073, 1076/.

Епоха Відродження. Гуманістична суть естетики епохи Відродження. Посилена увага до естетичних цінностей античної епохи. Твердження Данте Аліг'єрі про необхідність писати художні твори рідною мовою /трактат "Про народну мову"/.

Епоха класицизму. Загальнокультурні, естетичні, соціопсихологічні та інші умови виникнення класицизму. Мистецтво Давньої Греції і Давнього Риму як ідеальна модель для класицистів. Н.Буало - теоретик французького класицизму. Опорні положення його "Поетики": вимога у всьому наслідувати античне мистецтво; ясність та раціоналізм змісту; статичність характеру персонажів, культ розуму, вимога "трьох єдностей".

Розробка професорами Києво-Могилянської академії теоретичних основ барокової літератури. "Поетика" Феофана Прокоповича як пам'ятка української теоретико-літературної думки, що акумулювала досягнення європейської літературознавчої науки епохи класицизму.

Епоха Просвітництва. Загальнокультурна сутність Просвітництва як системи гуманістичних поглядів, що стверджувала самоцінність людини, віру в її природжену незіпсованість і можливість удосконалення шляхом просвіти. Стрімкий розвиток знань в цю епоху. Формування основ теорії літератури як науки. Ідея просвітницького реалізму в працях Дені Дідро. Його вимога до драматургії і театру бути "школою моральності". Критика класицизму, пристрасний заклик робити героями літератури і мистецтва не аристократів, а звичайних людей.

Г.- Е.Лессінг як основоположник німецької естетики, літературної критики та теорії літератури. Утвердження у його теоретичному дослідженні "Лаокоон" думки про величезні виражально-зображувальні можливості словесного мистецтва. Вимога демократизації театру та драматургії, пропаганда реалістичного підходу у відображенні життя в книзі "Гамбурзька драматургія".

Значення І.Гердера як вченого, що привернув увагу до проблеми національної своєрідності літератури, вказав на велике значення для неї національного фольклору.

Німецька класична естетика кінця ХУІІІ - початку ХІХ ст. /Кант, Шеллінг, Шіллер, Гегель/ - важливий етап у розвитку теоретико-літературної думки. Головне досягнення німецької класичної естетики - розробка принципів діалектичного підходу в осмисленні художніх явищ.

Естетика Гегеля як вершина у розвитку класичної філософії мистецтва. Основні методологічні здобутки його естетики: розробки і втілення в конкретну аналітично-дослідницьку практику ідей історизму, застосування законів та категорій діалектики /принцип суперечності, явище і сутність, випадкове і необхідне, загальне і окреме, зміст і форма та ін./ при аналізі художньої літератури, її історичного розвитку. Розробка Гегелем системи видів мистецтва, визначення специфіки літератури /поezії/ як словесного мистецтва.

Російська теоретико-літературна думка першої половини XIX ст.

Питання теорії літератури в працях В.Белінського, М.Чернишевського, М.Добролюбова. Головні принципи їхніх теоретичних концепцій: апологетика матеріалістичних основ художньої творчості; вимога народності літератури; обґрунтування "натуральної школи", естетичного стосунку мистецтва до дійсності та ін.

Українська теоретико-літературна думка в XIX ст.

Проблема зв'язків літератури з фольклором у літературній теорії романтиків /М. Максимович, А.Метлинський, М.Костомаров, П.Куліш/. Теоретичні міркування про бурлескно-травестійну творчість І.Котляревського, сентименталізм і елементи класицизму в Г.Квітки-Основ'яненка. Уявлення М.Костомарова про можливості літератури в пізнанні національного духу народу /"Две русские народности"/. Визначення М.Костомаровим деяких особливостей природи художнього таланту /"Воспоминание о двух малярах"/.

Естетичні погляди Т.Шевченка. Поезія „Кобзаря”, його "Щоденник" та епістолярна спадщина як головні джерела, що дають можливість скласти досить повне уявлення про систему філософсько-естетичних поглядів митця. Ствердження гуманістичного змісту літератури; вимога глибокого пізнання життя народу, переконаність у необхідності національної літератури, що твориться національною мовою /передмова до нездійсненого видання "Кобзаря", вступ до поеми "Гайдамаки"/; правда реального життя, як одна з найважливіших категорій естетичного кредо митця.

Наукова спадщина І.Франка як один з вищих і найбільш повних /підсумовуючих/ виявів європейських теоретико-літературних надбань XIX ст. Внесок І.Франка в розробку проблем специфіки художньої літератури, її призначення як виду мистецтва, в теоретичне осмислення реалізму, в осягнення закономірностей розвитку літератури. Теоретична та практична розробка І.Франком різних методів аналізу літератури, і насамперед порівняльно-історичного та психологічного. Трактат "Із секретів поетичної творчості" як зразок поєднання наукових здобутків психології, поезики та авторських самоспостережень митця.

2. Головні наукові напрями в європейському літературознавстві XIX ст.

Поняття "наукова школа", "науковий напрям", "науковий метод". Виникнення в літературознавстві якогось нового наукового напрямку /школи, методу/ як спроба знайти нові підходи до вивчення літератури. Складність художньої літератури як об'єкта вивчення, що потребує різних наукових підходів. Шкідливість практики, яку застосовувало "войовниче" марксистсько-ленінське літературознавство, раз-по-раз оголошуючи ту чи іншу наукову школу реакційною, шкідливою, ненауковою тощо. Необхідність дотримуватись терпимості у ставленні до різних наукових напрямів, беручи до уваги, що в кожному із них є позитивний набуток.

Біографічний метод - метод дослідження художніх творів і еволюції творчості письменника у тісному зв'язку з його біографією. Зачинатель методу - французький критик Ш.Сент-Бев. Його уміння виявити у творі відбиття особистості письменника, своєрідності його життєвого шляху. Органічність принципів біографічного підходу при вивченні літератури, що зумовлюється положенням про літературний твір як вираження внутрішнього світу письменника.

Принцип біографічного методу як важлива складова частина дослідницьких методів І.Франка, пізніше - О.Білецького. Трансформація біографічного методу в наш час. Його поступова психологізація. Причини, що визначають актуальність принципів біографічного підходу: увага до творчої індивідуальності письменника, до особливостей його художнього мислення як до формотворчого чинника.

Культурно-історична школа. Іполіт Тен - родоначальник школи. Визнання мистецтва як форми пізнання життя. Історизм. Розуміння принципу, що література залежна від особливостей суспільства, його моралі та психології. Обґрунтування такої залежності. Увага до фольклору.

Фактори, які Тен вважав визначальними для літературного розвитку: "раса" /вроджений національний темперамент/, "середовище" /природа, клімат, соціальні умови/, "момент" /досягнутий рівень культури і традицій/.

Досягнення культурно-історичної школи: створення історії національних літератур, зародження принципів порівняльно-історичного та психологічного літературознавства.

Видатні представники культурно-історичної школи в Україні /М.Петров, М.Дашкевич, П.Витецький та ін./.

Порівняльно-історичний метод /компаративізм/. Теодор Бенфей - основоположник методу. Теорія запозичень сюжетних мотивів. Вивчення представниками цього методу міжнародних зв'язків і впливів як важливе досягнення науки про літературу. О.Веселовський - визначний представник компаративістики в російському літературознавстві. І.Франко як блискучий майстер порівняльно-історичного аналізу /"Варлаам і Йосааф", "Старохристиянський духовний роман і його, і літературна історія", "Тополя" Т.Шевченка, статті про "Перебендю" Т.Шевченка та ін./.

Подальший розвиток принципів порівняльно-історичного дослідження літератур. Існування двох типів літературних взаємозв'язків, кожний з яких вимагає окремої методики дослідження, -1/ зв'язки за історично зумовленою подібністю літературних процесів; 2/ контактні зв'язки.

Дослідження професора Йоркського університету Романи Багрій /Канада/ "Шлях сера Вальтера Скотта в Україну" як один з показових прикладів сучасної компаративістики.

Психологічна школа. Психологізація філософії, естетики, літературознавства - процес характерний для європейської науки останньої чверті XIX ст. Зародження психологічної поетики в Україні /М.Тулов, П.Аландський/.

Виникнення в Харкові психологічної літературознавчої школи, очолюваної О.Потебнею. Головний об'єкт уваги представників цієї школи - внутрішній, психологічний бік творчості. Дослідження психології сприймання художніх творів.

Основні риси психолого-лінгвістичної поетики О.Потебні. Думки вченого про зовнішню /звукову/ та внутрішню /суто образну/ форму слова як образне уявлення. Аналогія між словом та художнім твором, де звуку, внутрішній формі, лексичному значенню відповідають: зовнішня форма, образ, зміст /або ідея/.

Уявлення про літературу як засіб пізнання дійсності.

Положення представників психологічної школи про читання літературного твору як процес його творення.

Внесок Д.Овсянико-Куликовського - учня О.Потебні - в методичку психологічного аналізу образів-персонажів /"История русской интеллигенции"/ у розробку поняття "художнє мислення письменника", думка про експериментальний і споглядальний види творчості. Продовження ідей психологічної школи в науковій спадщині "раннього" О.Білецького. Його праця "В майстерні художника слова".

Актуальність ідей психологічної школи в наш час, зумовлена потребою подальшої психологізації літературознавства, становленням так званої "рецептивної поетики", що ґрунтується на психології художнього сприймання.

3. Основні літературознавчі методи ХХ ст.

Марксистське літературознавство. Компілятивний характер його. Відсутність у класиків марксизму-ленінізму закінченої концепції /і наукової праці/ з теорії та історії літератури. Принагідність суджень Маркса - Енгельса - Леніна-Сталіна про літературу, окремі їхні статті, виступи, епістолярні матеріали тощо про надбудовний характер літератури і мистецтва, класовість, тенденційність, партійність творчості. Погляд на літературу як на "реалістичне" відтворення /ілюстрацію/ історичних подій, яка входить у систему політичних, правових, моральних, релігійних, філософських уявлень людини про світ і залежить від її економічного базису.

Догматизація марксистсько-ленінського літературознавства у працях радянських теоретиків літератури; їхнє непримиренне ставлення до інших теоретичних концепцій. Величезні зусилля, які поклало марксистсько-ленінське літературознавство на обґрунтування положення про керівну роль КПРС в галузі літератури і мистецтва, на теоретичне розроблення та практичне ствердження творчого методу "соціалістичного реалізму". Грубі деформації, що їх зазнала теорія літератури в епоху радянського тоталітаризму.

Масштабність наряду, що офіційно підтримувався державою, у якій панівною ідеологічною та адміністративною силою була КПРС.

Формальна школа. Посилення уваги до форми літературного твору, абсолютизація її ролі як реакція науки про літературу на глобальний процес оновлення виражально-зображувальних засобів, охопив усі європейські літератури з кінця ХІХ - початку ХХ ст.

Виникнення формальної школи в Росії /Ю-20-і роки ХХ ст./, представники якої утворили групу ОПОЯЗ. Погляд на поетику літературного твору як на "суму прийомів" /В.Шкловський/ чи ж на систему прийомів" /Ю.Тинянов/; уявлення про еволюційний процес як заміну старих, уже "відпрацьованих" виражальних форм на нові. Ставлення до художньої форми як до самостійно функціонуючої системи. Принцип іманентного розгляду твору, що не враховує "поза-текстові" чинники. Поняття "одивнення" як одне з найважливіших понять теоретичної концепції ОПОЯЗу.

Прихильники формального методу в українському літературознавстві у 20-х роках. Причини, що спонукали радянське літературознавство критично ставитись до формальної школи.

Вплив формальної школи на розвиток зарубіжного літературознавства /Празький лінгвістичний гурток, напрям у методології інтерпретації художнього тексту під назвою "Нова критика", структуралізм/.

Структуралізм. Структуралізм французького вченого Леві-Строса в етнології як один з чинників народження структуралізму в літературознавстві. Вплив на формування

цього напряму методів структурної лінгвістики. Основний пафос структуралізму - боротьба за точні методи вивчення літератури.

Структурна поетика як найголовніший і найбільш повний вияв ідей структуралізму в літературознавстві. Поняття "структура літературного твору". Розуміння літературного твору як організованої структури, що складається із взаємопов'язаних елементів /рівнів/. Іманентний, тобто ізольований від так званих поза текстових факторів /історичні обставини, у яких писався твір, літературний контекст, біографія письменника/ розгляд поетики літературного твору.

Головні методологічні операції структурної поетики: виділення в літературному творі певних зрізів /рівнів/ та ізольований розгляд кожного з них; аналіз внутрішньої структури твору з точки зору ієрархічно організованих рівнів. Основні категорії структурного аналізу: елемент, система, відношення, структура, рівень, ієрархічність, рівність, модель, опозиція.

Внесок структуралізму в розвиток теоретико-літературознавчої думки: введення в науковий обіг ряду функціонально важливих понять; загострення уваги до художньої форми, серйозне опанування традиційно-інтерпретаційним підходам. Слабкий бік структурної поетики: прагнення до створення загальних моделей літературних творів дуже рідко супроводжується переконливим аналізом літературного тексту.

Системний підхід. Новий методологічний напрям в літературознавстві, що зараз перебуває в стадії формування. Широке застосування цієї методології в різних, у тому числі в гуманітарних науках.

Найзагальніші вимоги методології системного аналізу:

1/ визначення компонентів, з яких складається об'єкт, з наступним виявленням закономірно функціонуючих зв'язків між ними, - зв'язків, що породжують сутність якості об'єкта; 2/ визначення групи системотвірних факторів /"детермінант"/ і вивчення їх організуючих функцій.

Поступове усвідомлення системної природи таких літературних явищ як літературна епоха, літературний напрям, національна література, зональна література, регіональна література.

Розробка теорії літературного твору на системологічній основі. Літературознавча інтерпретація таких категорій загальної теорії систем як "елемент", "компонент", "функція", "зв'язок", "системотвірний чинник" та ін.

Здатність системного підходу акумулювати позитивні набутки попередніх методологічних доктрин. Використання в літературознавчій системології досягнень психологічного літературознавства, структуральної поетики, традиційно-інтерпретаційних методів. Переваги системного підходу над структуралізмом.

Системний підхід і проблема "точності" в літературознавстві.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Анавдавардхана. Дхваньялона /"Свет дхвани"/ /Пер. с санскр. – М, 1974.

Арістотель. Поетика. - К., 1967.

- Барабаш Ю.Я. Алгебра и гармония. О методологии литературного анализа, - М., 1972.
- Барабаш Ю.Я. Вопросы эстетики и поэтики. - М., 1978.
- Баранников А.П. Индийская филология. - М., 1959 /Розділ "Изобразительные средства индийской поэзии"/.
- Буало Н. Мистецтво поетичне. - К., 1967.
-
- Бушмин А. Взаимосвязи литературоведения с другими науками //Бушмин А. Наука в литературе. - М., 1980.
- Взаимодействие наук при изучении литературы.- Л., 1981.
- Віхи в історії античної естетики: Зб.- К., 1988.
- Волков И.Ф. Литература как вид художественного творчества.- М., 1985.
- Воронина Д.А. Основные эстетические категории Аристотеля. – М., 1975.
- Гегель Г. Поэзия // Гегель Г. Эстетика: У 4 т.- М., 1971. – Т.3. – С. 324-616.
- Гердер И. Идеи к философии истории человечества. - М., 1977.
- Кринцер П.А. Теория эстетического восприятия /"раса"/ в древнеиндийской поэтике //Вопросы литературы., 1966.- № 2.
- Гуляев Н.А. Литературные направления и методы в русской и зарубежной литературе XVII - XIX веков,- М., 1983.
- Довгалевский М. Поэтика. - К., 1973.
- Иваньо И. Очерк развития эстетической мысли на Украине. - М., 1981.
- Иваньо І.В. Про українське літературне барокко //Радянське літературознавство, - 1970.- № 10.
- Історія української літературної критики /М.Д.Бернштейн, Н.Л. Калениченко, П.М.Федченко та ін. - К., 1988.
- Клочек Г.Д. У світлі вічних критеріїв.- К., 1989.
- Клочек Г.Д. Поэтика і психологія.- К., 1990.
- Крупчанов Л.М. Культурно-историческая школа в русском литературоведении. - М., 1983.
- Лессінг Г.-Е. П'єси. Лаокоон.-К., 1976.
- Лосев А.Ф. История античной эстетики. Аристотель и поздняя классика.- М., 1975.
- Лотман Ю.М. Структура художественного текста. - М., 1970.
- Маслюк В.П. Латиномовні поетики і риторики ХУІІ - першої половини ХУІІІ ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні. - К., 1983.
- Наєнко М. Наука і кон'юнктура: Українське літературознавство 1917-1992 років. - К., 1993.
- Наливайко Д. Україна та європейське Відродження //Вітчизна.-1978. - № 3.
- Наливайко Д.С. Искусство: течения, направления, стили. - К., 1981.
- Николаев П.А., Курилов А.С., Гришунин А.Л. История русского литературоведения.- М., 1980.
- Овсянников М.Ф. История эстетической мысли.- М., 1984.
- Осьманов Н.В. Психологическое направление в русском литературоведении. Н.Д.Овсяннико-Куликовский. - М., 1981.
- Потебня О. Эстетика і поетика слова. - К., 1985.
- Потебня А. Теоретическая поэтика. - М., 1990.
- Пресняков О. Поэтика познания и творчества. Теория словесности А.А.Потебни.- М., 1980.
- Русская наука о литературе в конце XIX - начале XX в. - М., 1982.
- Славянское барокко. - М., 1979.
- Тарас Шевченко про мистецтво: Зб. - К., 1984.
-

- Теорія літератури /За ред. В.Ф.Воробйова, Г.А.В'язовського.-К., 1975 /Розділ І.
Короткий огляд теоретико-літературної думки/
Структуралізм: "За" й "проти́в": Сб.статей.- М., 1975.
Українське літературне барокко. - К., 1987.
Федченко П.М. Літературна критика на Україні першої половині ХІХ ст.- К., 1982.
Фізер І. Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні. - К., 1993.
Франко І. Із секретів поетичної творчості //Зібр. Творів: У 50 т.-К., 1981.- Т.3І.
Храпченко М. Размышления о системном анализе в литературе /Храпченко М.
Художественное творчество, действительность, человек. - М., 1976.
Хрестоматія по теорії літератури. – М., 1982.

ІІ. ЛІТЕРАТУРА ЯК ВИД МИСТЕЦТВА.

І. Предмет художньої літератури

Думки видатних мислителів минулого / Платон, Гегель, Франко та ін./ про об'єкт художньої літератури. Необхідність визначити предмет художньої літератури, виходячи з досвіду її багатовікового функціонування як одного з видів мистецтва і культури.

Людина, в її духовних і фізичних виявах, у складності її стосунків з суспільством і природою як головний предмет зображення й вираження . Феномен невичерпності людини, її внутрішнього світу, безконечності її запитів, мотивів поведінки, реакцій як чинник безмежності предмету літератури.

2. Слово як першоелемент літератури.

Художній образ.

Принципова потреба розглядати проблему художнього образу у найтіснішому зв'язку з проблемою виражально-зображувальної природи художнього слова. Відсутність такого зв'язку - типова для теорії літератури методологічна помилка, яка призводить до ізольованого розгляду категорії "образ". У такому випадку відсутнє бачення чинників, які його, образ, породжують.

Величезні можливості слова у відображенні дійсності /здатність передавати динамізм життя, проникати в глибини свідомості і підсвідомості, розкривати людські характери і т.д./.

Складність наукового пізнання таємниць виражально-зображувального художнього слова. Коротка історія основних методологічних етапів у дослідженні художнього слова: принцип нормативної /або ж шкільної/ поезики, яка виявляла в художньому тексті виражальні засоби /тропи та словесні фігури/ та проводила їх класифікацію; спеціальна наука про мову художнього твору, започаткована академіком В.Виноградовим; різні напрямки лінгвістики та психолінгвістики тощо.

Створення методології та методики ефективного наукового аналізу зображувально-виражальної сили словесного мистецтва як актуальна проблема. Перспективність застосування психологічних ходів при дослідженні проблем художнього слова.

Поняття "образ", його міметичне трактування як "особливої форми естетичного освоєння світу, при якій зберігається його предметно-чуттєвий характер, його цілісність, життєвість, конкретність - на відміну від наукового пізнання, що подається у формі абстрактних понять" /Лесин В.М., Пулинець О.С./ . Словник літературознавчих термінів. - К., 1971.- С.279/.

Слово, його звукова оболонка як умовний подразник, що викликає в свідомості відповідні образні уявлення. Концепція О.Потебні про слово-образ, його "зовнішню" і "внутрішню" форми.

Різні типи /види/ образних уявлень - образ людини /персонаж, дійова особа/, образ природи /пейзаж/, образ події, образ предмета.

Виміри, в яких оцінюється окремий художній образ: зорова, слухова, дотикова виразність, наявність в конкретному узагальнюючому моменту; емоційність, змістова насиченість, висока асоціативність, формальна досконалість.

Художня деталь як художній образ. Образи реалістичні і образи умовні.

Текст літературного твору - тканина з образів.

Діалектика конкретного і загального, індивідуального і типового в художньому образі.

3. Гносеологічна функція літератури

Процес осмислення пізнавального потенціалу мистецтва і літератури в естетиці та літературознавстві: основні моменти. Література і мистецтво як засіб освоєння таких сторін життя людини і суспільства, які не можна пізнати іншими засобами. Природність інтересу літератури до внутрішнього світу людини, література як людинознавство. Постійна змінність суспільства як один із стимуляторів пізнавальної функції літератури.

Природа пізнавальних можливостей літератури як мистецтва слова. Концепція О.Потебні про слово /художній образ/ як засіб пізнання світу, про його здатність цілісно "охоплювати" явища дійсності і цим самим передувати науковому пізнанню. Здатність слова "матеріалізувати" думку та емоцію, увиразнити їх у свідомості митця та реципієнта /ефект матеріалізації/. Типізація в образі як засіб узагальнення. Вирішальне значення художнього таланту в гносеологічному феномені літератури. Здатність бачити сутність речей і явищ як визначальна ознака художньо обдарованої особистості.

Особливості реалістичного та романтичного художніх напрямів у пізнанні дійсності. Порівняльний аналіз пізнавальних можливостей окремих літературних родів /епос та лірика/, жанрів і їх різновидів /роман-епопея, соціально-побутовий роман, повість, новела тощо/.

Спільне і відмінне в науковому і художньому пізнанні.

4. Етико-естетичне значення літератури, її розважальна та виховна функції.

Єдність пізнавального, розважального і виховного в літературі. Її спрямованість на осягнення проблем добра і зла, виокремлення одного і другого у процесі художнього творення. Зосередженість на одвічних моральних цінностях, на їх захисті та ствердженні як вияв гуманізму в літературі.

Взаємозв'язок категорії ідеалу і категорії естетичного. Основа прекрасного /естетичного/ як уявлення про ідеал. Природа естетичного почуття та емоційність літератури. Ствердження естетичного впливу літератури, що ґрунтується на емоційній природі прекрасного.

Естетичні категорії високого і низького, трагічного і комічного, їх застосування в теорії літератури. Катарсисне значення трагедійного, його роль у запереченні зла і ствердженні добра.

Спілкування читача з художньою літературою як розвага, як засіб виховання художньо-творчих здібностей, як спосіб здобуття художньої освіти.

Античний принцип "розважаючи, повчай" та ігрова іпостась літератури.

Література як засіб самопізнання суспільства і як спосіб його самовираження. Оцінна /аксіологічна/ функція літератури. Література як "шосте чуття", орган художньо-інтуїтивного прозріння, суспільний нерв.

Вираження літературою національної своєрідності народу, його менталітету, її вплив на формування національної самосвідомості, а значить, і на формування нації. Закоріненість в національне як передумова інтернаціонального в літературі.

Комунікативна функція літератури.

Елітарна та масова література, їх різні суспільні функції.

Стосунки митця із владою. Опозиція "митець і влада", "митець і суспільство". Митець в тоталітарному і митець у демократичному суспільствах. Проблема "митець і гроші".

5. Художня література серед інших видів мистецтва.

Залежність специфіки кожного виду мистецтва від його матеріалу. Синтетичні і прості види мистецтва. Література - один із синтетичних видів мистецтва, що апелює до читацької уяви і спонукає його до співтворчості, збудженої мистецькими властивостями слова.

Література і живопис. Порівняння виражально-зображувальних особливостей цих мистецтв у роботі Г.-Е.Лессінга "Лаокоон" та І.Франка "Із секретів поетичної творчості". "Картинність" окремих літературних образів, які засвідчують вплив живопису на художньо-літературну образну уяву. Кольористика в літературі. Час і простір у літературі і в живописі. Умовність у літературі й умовність у малярстві.

Література і музика. Думка І.Франка про сполученість літератури /"поезії"/ і музики на початку їх становлення як мистецтв і про їх подальше розрізнення. Специфічна здатність музики у передачі найтонших почуттєвих нюансів. Музичні елементи у виражально-зображувальних засобах художньої літератури - ритмомелодійність, звукові виражальні засоби /алітерації/, семантичні літературно-музичні засоби /музичні епітети, метафори тощо/.

Література і театр. П'єса - основа спектаклю - як літературний твір. Синтетична природа спектаклю, в якому поєднано слово, акторське мистецтво, живопис /сценографію/, музику. Специфічність драматургійних засобів /особлива функція конфлікту, інтенсивна виражальність діалогів та полілогів тощо/. Значення живого контакту глядача з актором як інтерпретатором драматургійного тексту.

Література і кіно. Залежність кіно як виду мистецтва від розвитку техніки /німе кіно, звукове кіно, кольорове кіно.../. Специфічність кіносценарію як літературного жанру. Використання кіномистецтвом літературних виражальних засобів. Збагачення арсеналу виражальних засобів літератури специфічно кіномистецькими засобами /принцип монтажу, фрагментарність композиції тощо/.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Бахтин М. Эстетика словесного творчества.- М., 1979.
- Гачев Г.Д. Развитие образного сознания в литературе //Теория литературы: основные проблемы в историческом освещении: Образ, метод, характер. - М., 1962.
- Гей Н.К. Искусство слова. О художественности литературы. - М., 1967.
- Гейзінга Й. Homo Ludens - К., 1994.
- Дмитриева Н.А. Изображение и слово. - М., 1962.
- Днепров В. О формах художественного обобщения //Днепров В. Идеи времени и формы времени. - М., 1980.- С.П-61.
- Дремов А.К. Специфика художественной литературы.- М., 1964.
- Іваньо І. Специфіка мистецтва. - К., 1970.
- Мащенко М. Джерела гармонійної краси. - К., 1978.
- Потебня О. Естетика і поетика слова. - К., 1985.
- Потебня А. Теоретична поетика. - М., 1990.
- Пресняков О. Поэтика познания и творчества: теория словесности А.А. Потебни. - К., 1980.
- Ревякин А. Проблема типического в художественной литературе.- М., 1959.
- Роднянская А. Художественность //Краткая литературная энциклопедия. - М., 1975.- Т.8.- С.338-345.
- Старкова З.О. Литература и кино. - М., 1978.
- Храпченко М.В. Горизонты художественного образа. - М., 1982.
- Храпченко М.В. Реалистическое обобщение и его формы //Художественное творчество, действительность, человек.-М.,1982.
-

III. ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ

I. Становлення наукового розуміння літературного твору як системно організованої цілісності.

Літературний твір - найголовніший об'єкт теорії літератури як науки і навчальної дисципліни. Особливе місце теорії літературного твору в структурі курсу теорії літератури.

Основні методологічні принципи системного підходу /загальнотеоретичний рівень/, їх широке застосування в сучасних наукових дослідженнях.

Уявлення про цілісність літературного твору в античну епоху /Арістотель/. Думки видатних учених та письменників ХІХ ст. /Гегель, Белінський, Л.Толстой, І.Франко/ про системну природу літературного твору.

Поява у 20-х роках ХХ століття перших спроб усвідомленого підходу до літературного твору як до системно-організованого об'єкту: розробка представниками ОПОЯЗу /Ю.Тинянов, В.Жирмунський, В. Шкловський, Б.Ейхенбаум та ін./ понять прийом, функція, домінанта, установка, що з часом стануть категоріями системного аналізу.

Процес кристалізації системного підходу як конкретної, спеціалізованої для потреб літературознавства методології, що здатна осягати системну природу літературних явищ - і насамперед поезику окремого твору та індивідуальну поезику письменника. Накопичення уявлень про чинники, що формують цілісність твору та індивідуальної поезики в працях 60-70-х років, у яких досліджувалась поезика видатних майстрів слова /Л.Новиченко, А.Чудаков М.Чудакова та ін./. Поступове формування літературознавчого розуміння таких понять системного підходу як система, цілісність, системотвірний чинник, компонент, зв'язок, функція та ін.

Усвідомлений період осягнення системної природи літературних явищ, коли їх дослідження свідомо ґрунтується на принципах системного підходу /праці Л.Тимофєєва, Б.Гончарова, та ін./.

Проблема точності літературознавчих досліджень і системний підхід. Системне розуміння природи літературного твору і пошуки нових методологічних прийомів, що сприяють ефективності вузівської літературної освіти /Г.Клочек. Як наблизитись до Давида Мотузки. – К., 1989/.

2. Склад поезики літературного твору. Категорія "функція"

Обґрунтування актуальності проблеми: без теоретичного мислення складу явища неможливе його вивчення як системно організованої цілісності. Труднощі в розробці теоретичної концепції ладу поезики. Критичний аналіз деяких найбільш конструктивних концепцій в розробці складу поезики літературного твору /В.Жирмунський, Г.Поспелов, М.Бахтін/. Недоліки "рівневого" розуміння складу літературного твору.

Трактування категорій "система", "елемент", "компонент" у системології. Поетикальна інтерпретація цих категорій. Поняття прийому як далі неподільної одиниці форми, здатної до виконання певної художньої функції. Прийом як еквівалент поняттю "виражальний засіб". Поділ прийомів на групи - мовні, сюжетні, композиційні, ритмічні, характеротвірні і т.д. Прийом як елемент поезики літературного твору, а група прийомів - як компонент чи підсистема. Поетика високохудожнього твору як гармонійна система, що складається з елементів та компонентів, тотально організованих на досягнення кінцевого художнього результату. "Технічний" /М.Бахтін/ характер пропонованої концепції складу поезики.

Погляд на форму літературного твору як не тільки на "техніку", а й на естетично самоцінний зміст, який виділено автором "єдності природи" /М.Бахтін/ і який естетично переживається читачем під час сприймання літературного твору.

Тісний зв'язок поняття "літературний прийом" з поняттям функція". Визначення категорії "функція", її значення для теорії літературного твору. Проблема методики виявлення функції літературних прийомів. Аргументація положення, що пошуки рішень даної проблеми треба шукати в науковій сфері, яка визначається як "художнє сприймання".

Стисла історія взаємодії літературознавства та психології в розкритті "секретів" художності. Класика рецептивної поетики: естетика і поетика О.Потебні, трактат І.Франка "Із секретів поетичної творчості" та "Психологія мистецтва" Д.Виготського.

Сучасні спроби здійснити аналіз поетики літературного твору з рецептивних позицій.

3. Системотвірні чинники літературного твору

Обґрунтування актуальності проблеми: головний пафос системного підходу полягає у виявленні тих "сил", що формують явище як системно організовану цілісність.

Розмаїття думок про природу "сил", які визначають цілісність літературного твору. Спроби понятійно-термінологічного оформлення цих думок /"самобутність етичного ставлення автора предмета", "художній задум", "естетичний намір", "художнє завдання", "художня ідея" і т.д./.

Тріада понять "художня ідея", "художній результат" і "творча мета", що перебувають в синтезованому стані, як головний /загальний/ системотвірний чинник літературного твору.

4. Цілісність літературного твору

Категорії "цілісність" і "системність" на загальнофілософському рівні осмислення; відношення між ними. Висловлювання письменників про цілісність художнього твору. Метафора "організм" літературного твору. Сенс порівняння літературного твору з живим організмом.

Оптимальна організація твору. Зв'язок понять "оптимальна організація" - "цілісність" - "художність". Роль авторського відчуття оптимальності у виборі словесного матеріалу, сюжетних ходів, композиційних вирішень тощо. Категорія гармонії, що характеризується поняттями міри, симетрії, врівноваженості, пропорції диспропорції, як важливий, хоч ще мало застосовуваний інструмент аналізу оптимальної організації художнього твору. Відчуття гармонійності явища суть відчуття його цілісності.

Методика визначення оптимальності художнього прийому. Проблема "необов'язкових" елементів у літературному творі.

Повнота освоєння теми і цілісність літературного твору. Тісний зв'язок вичерпаності проблеми літературного твору, повноти вираження теми, художньої ідеї з досягненням художньої істини. Теза: цілісність твору можлива у тому випадку, коли він відображає сутність художньо осмислюваного явища, відкриває читачу художню істину.

Тотальність процесу внутрішньої гармонізації, що охоплює не тільки найменші "технічні" прийоми, а й усі складові художнього світу твору. Явище "притишення" окремих компонентів твору, послаблення їх функціональності, що зумовлюється необхідністю сприяти функціональності інших компонентів.

Цілісність твору як критерій оцінки його мистецької вартості.

5. Напрями, шляхи та види аналізу літературного твору

Аналіз літературного твору - одна з найважливіших ділянок літературної науки. Загальнокультурне значення високопрофесійного підходу до аналізу літературного твору,

яке ґрунтується на тому, що, по-перше, такий аналіз сприяє активнішому засвоєнню суспільством того своєрідного пізнавального, морально-етичного та естетичного потенціалу, який містить у собі художня література, а по-друге, саме на цій ділянці академічне літературознавство контактує із методикою викладання літератури в школі.

Мета, з якою аналізується твір - фактор, що визначає акцентацію, шлях та вид аналізу.

Напрями аналізу: науково-академічний, літературно-критичний, шкільний та вузівський. Шляхи аналізу: пообразний, проблемно-тематичний, послідовно-цілісний. Види аналізу: соціологічний, психологічний, естетичний, поетикальний. Взаємодія шляхів та методів аналізу. Зумовленість вибору шляху, виду та методу аналізу специфічністю літературного твору. Важлива роль методу "повільного читання" /або ж читання "під мікроскопом"/ окремих фрагментів твору.

Варіантність у застосуванні методологічних та методичних принципів системного підходу при різних напругах, шляхах та видах аналізу літературних творів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Аверьянов А. Системное познание мира. - М., 1985.
- Ананьев Б. Задачи психологии искусства //Художественное творчество - 1982.- М., 1983.
- Афанасьев В.Г. Мир живого: системность, эволюция и управление.- М., 1986.
- Бахтин М. Проблемы содержания, материала и формы в словесном творчестве //Бахтин М. Литературно-критические статьи.- М., 1975.
- Блауберг И.В., Юдин Э.Г. Становление и сущность системного подхода. – М., 1973.
- Блауберг И. Целостность и системность //Системные исследования. Ежегодник.- М., 1977.
- Выготский Л. Психология искусства.- М., 1960.
- В'язовський Г.А. Творче мислення письменника.-К., 1982.
- Гончаров Б. Принцип историзма и системный анализ произведения //Методология современного литературоведения: Проблема историзма. - М., 1978,
- Гончаров В. Структурализм, "постструктурализм" и системный анализ //Русская литература, 1985.- № 9.
- Гиршман Н. Целостность литературного произведения /Проблемы художественной формы социалистического реализма: В 2 т. - М., 1971.- Т.2.
- Гиршман Н.,Громяк Р. Целостный анализ художественного произведения.- Донецк, 1970.
- Ермаш Г. Искусство как мышление.- М., 1982.
- Ігнатенко М.А. Генезис сучасного художнього мислення.-К.,1986
- Коцюбинська М. Література як мистецтво слова : Деякі принципи літературного аналізу художньої мови. - К., 1965.
- Кухар-Онишко О.С. Індивідуальний стиль письменника: генезис, структура, типологія. - К., 1985.
- Клочек Г. "Душа моя сонця наміряла...". Поетика "Сонячних кларнетів" Павла Тичини,- К., 1986.
- Клочек Г. Поетика Бориса Олійника. - К., 1989.
- Кузьмин В.П. Принцип системности в теории и методологии К.Маркса.- М., 1986.
- Ленсу Е. Художественная идея и образный мир литературного произведения.- Минск, 1986.
- Лихачов Д. -Внутренний мир литературного произведения //Вопросы литературы, 1968.- № 8.
- Мейлах Б. Художественное восприятие как научная проблема //Художественное восприятие.- М., 1971.
- Мейлах Б. Талант писателя и процессы творчества. - Л., 1969.

- Никифорова О. Исследование по психологии творчества.- М.,1972.
 Соколов А.Н. Теория стиля.- М., 1968.
 Тимофеев Д. Слово в стихе. - М., 1982, 1987.
 Франко І. Із секретів поетичної творчості //Франко І. Твори: У 50 т. – К., 1981.-Т.31.
 Хованская З. Анализ литературного произведения в современной французской филологии. - М., 1980.
 Храпченко М.Б. Размышления о системном анализе литературы //Художественное творчество, действительность, человек.- М., 1982.
 Эльсберг Я. Об исследовании формообразующих факторов и их соотношений //Проблемы художественной формы социалистического реализма: В 2 т. - М., 1971.- Т.І.
 Шестаков В. Гармония как эстетическая категория,- М., 1973.

17. ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ

І. Основні категорії літературного процесу

Літературний процес - функціонування та еволюція літератури як у певну епоху, так і протягом усієї історії нації, регіону, світу. Літературний процес як предмет історії літератури та літературної критики. Відмінності в досягненні літературного процесу історією літератури та літературною критикою.

Окремий літературний твір та творчість окремого письменника як основні одиниці /учасники, суб'єкти/ літературного процесу. Участь у процесі різноякісних літературних одиниць - від високих художніх зразків до масової низькопробної літератури. Інші суб'єкти літературного процесу - літературно-художні часописи, видавництва, письменницькі професійні об'єднання. Читач як суб'єкт літературного процесу.

Формування поняття літературного процесу протягом ХІХ-ХХ ст., коли відбувалось досягнення літератури як історично змінної цілісності, еволюціонуючої системи. Численні "Історії літератури" як спроби досягнути закономірності літературного процесу.

Літературна епоха - одиниця історико-літературної періодизації, що позначає часовий період, протягом якого література проходить внутрішню завершену фазу розвитку. Зв'язок між етапами історичного розвитку суспільства та літературними епохами. Синхронність і асинхронність у чергуванні літературних епох у різних національних літературах.

Критерії періодизації літературної епохи /за Н.Неукопоевою/; зміна у взаємовідносинах літератури і суспільства; відкриття літературою нових сфер життя; зміна основних драматичних колізій; зміна художніх стилів. Літературна епоха як процес, що має внутрішню логіку розвитку, свій початок, вершину та кінцеву кризу.

Основні методологічні принципи визначення літературної епохи як системи. Необхідність конкретно-історичного підходу. Визначення формуючих детермінант /системотвірних чинників/. Позалітературні детермінанти; суспільно-політична ситуація, характер взаємовідносин літератури і суспільства, особливості загальнокультурного контексту тощо. Внутрішньолітературні детермінанти домінування якогось літературного напрямку та характер його співіснування з іншими, спрямованість у розвитку художнього мислення, стильові домінанти епохи, епохальна роль видатних літературних талантів тощо. Важливість виявлення в кожній літературній епосі боротьби старого, що відживає, і нового, що тільки народжується, - це дає можливість правильно її розуміти як процес.

Складові літературної епохи /елементи та компоненти системи/: різні естетичні системи, традиції, що заперечуються, і традиції, які продовжуються, новаторські елементи, ідейні та тематичні доміанти, характери драматичних колізій, особливості у виборі героїв тощо. Різний субстрат цих складових елементів підсистем. Виявлення зв'язків між компонентами, що визначають своєрідність епохи, допомагають зрозуміти її як системно організовану цілісність.

Літературний напрям - системна сукупність фундаментальних духовно-змістовних та художніх принципів, які об'єднують значну групу письменників певного історичного періоду. Поняття, що в тій чи іншій мірі накладаються на поняття "літературний напрям", "стадія літературного розвитку", "метод", "тип творчості".

Головні причини, що зумовлювали появу літературних напрямів у європейській літературі нового часу: виокремлення і становлення літератури як мистецтва слова, посилення ролі письменника як творчої індивідуальності, що прагне виражати особистісне бачення світу, культивує власні творчі принципи. Найбільш значні літературні напрями: ренесанський реалізм епохи Відродження, бароко, класицизм, сентименталізм, романтизм, реалізм і його різновиди, символізм, окремі модерністські течії /футуризм, експресіонізм тощо/. Системна природа літературного напрямку. Основні чинники та носії специфічності напрямку: особливості бачення світу та його естетичного переживання; тип художнього мислення; ідейно-тематична спрямованість; система виразально-зображувальних засобів /поетика/; естетичний ідеал /чи його відсутність/.

Літературний напрям як одиниця літературного процесу. Однакова послідовність літературного напрямку в більшості європейських літератур.

Літературний напрям як етап у розвитку естетичної свідомості та художнього бачення певного періоду.

Творчий метод - категорія марксистської естетики, що була прийнята у 20-х роках ХХ століття з метою теоретичного обґрунтування соціалістичного реалізму як літературного напрямку, покликаного перетворюючи впливати на життя. Відсутність - незважаючи на величезні наукові зусилля - переконливої дефініції методу. Поширеніші визначення методу - "спосіб відображення дійсності", "принцип відбору і оцінки письменником явищ дійсності".

Літературна течія - група письменників, що свідомо виділяється в межах літературного напрямку особливою зближеністю естетичних позицій і поетики.

Літературна школа - вузький різновид літературної течії; письменники, що складають літературну школу, як правило, є творчими послідовниками якогось видатного письменника, виявляють тісний зв'язок з певною літературною традицією.

Традиції і новації в літературі, - поняття, що характеризують спадкоємність і оновлення в літературному процесі. Традиції - художній досвід попереднього літературного розвитку, що засвоюється письменниками. Творче і нетворче /епігонське/ використання традицій. Традиції ідейно-тематичні, "змістові" й традиції "формальні", що йдуть по лінії засвоєння творчих набутоків у сфері поетики. Зв'язки і впливи між окремими літературами та творчістю окремих письменників як форми передачі традицій. Важливість періоду "учнівства" в творчій біографії письменника, коли він засвоює художній досвід своїх попередників.

Новації - нові елементи, що вносяться в літературний процес завдяки творчим відкриттям як у сфері художнього змісту так і в царині форми. Справжнє новаторство - прерогатива високообдарованих митців. Головний чинник новаторства - зрушення в духовному житті суспільства, що досягаються митцем і знаходять своє вираження у відповідній формі. Потреба в запереченні віджилих традицій і потреба у ствердженні нових творчих підходів як чинник боротьби між літературними напрямками, течіями, школами.

Стиль - термін, що означає специфічність літературного явища, яка вирізняє його, окреме явище, із ряду однотипних /стиль твору, стиль письменника, стиль літературної доби/. Величезна увага літературної науки до проблеми стилю. Відсутність загальноприйнятої дефініції цього поняття. Розмаїтість у його трактуванні. Аналіз найбільш поширених визначень стилю.

Конкурентність понять "стиль" і "поетика", зумовлена тим, що дослідження стилю і дослідження поетики означає, фактично, дослідження одного і того ж об'єкта - системи виражально-зображувальних засобів літературного явища /твору, творчості письменника, літературного напрямку тощо/. Тенденція до значно ширшого вживання поняття "поетика", яке почало частково замінювати поняття "стиль".

2. Закономірності та основні етапи історичного розвитку літератури

Поняття "літературний прогрес". Дві протилежні думки щодо прогресу в мистецтві та літературі: 1/ заперечення прогресу, ґрунтується на положенні, що художня цінність нових художніх творів не переважає художньої цінності творів, які з'явилися у попередні літературні епохи; 2/ ствердження висхідного розвитку літератури, яка від епохи до епохи розширює свої гносеологічні можливості, розвиває систему виражально-зображувальних засобів, збагачується тематично та ідейно-естетично.

Головні критерії, з допомогою яких визначається ступінь прогресу художньої літератури: 1/ збагачення гуманістичного потенціалу; 2/ поглиблення пізнавальних можливостей літератури, художнє осягнення нових граней об'єктивного і суб'єктивного світу; 3/ розвиток системи художніх виражально-зображувальних засобів.

Історична зміна типів художньої творчості /літературних епох, літературних напрямків/ як вияв художнього прогресу.

Синкретизм первісного мистецтва та виділення з нього літератури. Міф і магія як образна форма вираження свідомості первісної людини. Віра в магію, в принцип "подібне викликається подібним" - чинник, що стимулював появу обрядових дій, у яких синкретично поєднувались мімічно-танцювальні рухи, ритм і слово. Виникнення обрядових пісень., їх зміст. Аграрні та військові обрядові дії, супроводжувані піснями - основа, з якої виросла художня драматургія та епос. Роль античного світу в переході від епохи "передмистецтва" до епохи, коли сформувалось словесне мистецтво.

Гуманістичний реалізм. Основні риси освоєння дійсності в античній літературі: поєднання елементів реалізму з міфологізмом; значна роль гуманістичного ідеалу, яка виявилась у прославленні краси людини, її сили й розуму. Обмеженість реалізму античної епохи.

Середньовічний естетичний принцип "amimeton mimea" /"ненаслідувальне наслідування"/ як ланка поміж античним мімесисом і новоєвропейським реалізмом. Генерика Середньовіччя.

Засвоєння традицій античного мистецтва як фактор виникнення розвитку реалізму Відродження. Розширення художніх можливостей у творах видатних письменників Ренесансу: Рабле, Сервантеса, Шекспіра та ін., яке виявилось у відтворенні динаміки життя, його драматичних моментів, комічних ситуацій, у позбавленні статичності в зображенні персонажів.

Бароко - художня система постренесансної доби, що характеризується /стосовно літератури/ складною метафоричністю, алегоризмом та емблематичністю, схильністю до пишного словесного стилю, до риторичних оздоб викладу. Поширеність барокового стилю по всіх європейських регіонах, його особлива активність в літературах, у яких через історичні причини були приглушено сприйняті віяння епохи Відродження. Активний вияв барокових тенденцій в українській літературі з середини ХУІ до останньої чверті ХУІІІ ст. /Лазар Баранович, Іван Величковський, Стефан Яворський, Григорій Сковорода та ін./.

Внесок бароко в художній розвиток людства. Засвоєння його естетичних знахідок новітніми модерністськими напрямками /символізм, асоціативно-метафоричні поетичні стилі, параболізм, химерність у прозі тощо/.

Класицизм. Історичні, філософські та соціально-психологічні засади класицизму як першого самоусвідомленого літературного напрямку: західноєвропейський абсолютизм ХУІІ ст. і пов'язаний з ним пафос державності, прагнення до суворої регламентації усіх сфер життя, раціоналістичні, метафізичні уявлення про дійсність.

Головні риси класицизму як художньої системи: наслідування зразків античного мистецтва, орієнтація на героїв з високим державним обов'язком, зображення ідеальних, піднесених сторін життя, уникнення буденщини, усього плебейського, схематизм у зображенні персонажів, дотримання правил "трьох єдностей", унормованість жанрової системи. Розуміння літератури письменником - класицистом як засобу повчання, морально-політичної пропаганди.

Естетичний ідеал класицизму: раціонально організована держава; людина, що підпорядковує свої почуття розумові, а особисті інтереси - державним.

Значення класицизму для загального розвитку європейської літератури. Елементи класицизму в українській літературі.

Просвітницький реалізм - літературний напрям, що сформувався під впливом ідей епохи Просвітництва. Ідейно-естетичні принципи: прагнення просвітити людей, перебороти пільму невігластва, гуманістична спрямованість; ствердження активного ставлення до життя; увага до побуту, зображення людини в конкретному соціальному оточенні. Поширення жанру "роману виховання".

Просвітницький реалізм як реакція на ідеалізуючий пафос класицизму.

Актуальність просвітницьких ідей в українській літературі ХІХ ст.

Сентименталізм. Літературний напрям, сформований у Західній Європі другої половини ХУІІІ ст. і тісно пов'язаний з комплексом просвітницьких ідей, з естетикою та поетикою просвітницького реалізму.

Визначальні риси сентименталізму як творчого напрямку, прагнення відтворити почуттєвий світ людини і таке ж прагнення викликати почуттєву реакцію читача; вибір позитивних героїв із середніх і нижчих прошарків суспільства; відкриття нових епічних жанрових форм /роман у листах, щоденники, подорожні нотатки/.

Внесок сентименталізму в літературний прогрес: посилення уваги до "простої" людини; розвиток можливостей літератури у пізнанні й вираженні внутрішнього світу персонажів через поглиблення психологічного аналізу; розмаїття епічних жанрових форм.

Романтизм як тип художнього мислення. Фольклорні джерела. Романтична тональність у професійній літературі всіх епох. Особливості переломної епохи, пов'язаної з суспільними рухами в Європі другої половини ХУІІІ ст. /французька революція, промисловий переворот в Англії, селянська війна на чолі з Пугачовим в Росії, Коліївщина в Україні та ін./, які висунули ідею свободи людини і породили водночас розгубленість

перед жорстокістю та практицизмом нового /буржуазного/ суспільства - історичний ґрунт, на якому сформувався романтичний напрям в європейській літературі початку ХІХ ст. Несумісність ідеалу і реальної дійсності як один із найдійовіших психологічних чинників виникнення романтизму.

Основні риси творчої манери романтизму: створення свого, особливого образу світу, який часто контрастує з реальною дійсністю; пристрасне прагнення ідеалу; умовність, незвичайність, фантастичність, гіперболізована неправдоподібність в образній системі; барвистість зображуваних картин; використання фольклорних образів та сюжетів; екзотичність пейзажів; перевага ліричних та ліро-епічних жанрових форм.

Вираження естетичного ідеалу в характері героя. Основні риси романтичного героя: самотня, наділена сильними почуттями, піднята над буденністю людина, яка загострено реагує на недосконалість навколишнього світу; бачить мету життя не в тому, щоб зробити кар'єру, накопичити багатства, а в служінні високим ідеалам.

Особлива роль романтизму у становленні національних літератур. Романтизм в українській літературі першої половини ХІХ ст., його фольклорні джерела. Елементи романтичного стилю в українській літературі новітнього часу. Неоромантизм кінця ХІХ - початку ХХ ст. як реакція на натуралізм та безвір'я і песимізм декадансу.

Внесок романтизму в художній прогрес /відкриття внутрішньої безконечності людської індивідуальності, вироблення умовних форм відображення життя, заглиблення в людське "я", яке підготувало ґрунт для психологічного реалізму ХІХ століття/.

Реалізм. Багатовіковий шлях художньої літератури до реалізму - це шлях художнього прогресу. Лінія: реалізм античної епохи - реалізм епохи Відродження - реалізм, що сформувався в європейських літературах у першій половині ХІХ ст. "Перерваність"

цієї лінії стадіями класицизму, сентименталізму-романтизму, яку не слід розуміти як збочення літературного процесу. Внесок названих літературних напрямів у накопичення гуманістичного потенціалу та розвиток пізнавальних можливостей літератури, які будуть творчо засвоєні реалізмом.

Зародження реалізму в 20-40-х роках ХІХ ст. /Бальзак, Діккенс, Пушкін, Гоголь, Шевченко/. Новаторство реалізму порівняно з романтизмом, що виявилось у зображенні людського життя в усіх його проявах, в естетизації прози життя, в показі звичайних людей /чиновників, ремісників, купців/.

Основні риси реалізму ХІХ ст.: прагнення до максимальної достовірності у відображенні життя, установка на його дослідження, типізація характерів та обставин, особлива увага до відтворення характерів персонажів.

Процес кардинального оновлення виражально-зображувальних засобів, що відбувався на межі ХІХ - початку ХХ ст., його вплив на особливості реалізму всього ХХ століття. Чинники цього процесу: успіхи не - художніх /наукових/ форм у пізнанні людини і суспільства, які поставили літературу та мистецтво перед потребою модернізувати систему виражально-зображувальних засобів, зробити їх більш інтенсивними; природне старіння традиційних виражальних форм та зумовлена ним потреба у їх оновленні; піднесення загального культурного рівня, в т.ч. і філологічної освіченості читача, який був би здатний сприймати більш утруднені художні тексти; потреба в подальшому осягненні внутрішнього світу людини, у вираженні почуттєвої нюансовості; інтелектуальних рефлексій, мерехтливих, смислів зі сфери підсвідомості.

Нові риси реалізму ХХ ст., що з'явилися під впливом вказаних процесів оновлення виражально-зображувальних засобів та формування нового художнього мислення: розширення свободи вибору зображувальних та виражальних засобів. Їх інтенсифікація /метафоризація, асоціативний монтаж, потік свідомості, притчевість, міфологізм, інші форми умовності/; багатство індивідуальних стилів, яке фактично знімає проблему "боротьби" реалізму з іншими літературними напрямками.

Доля реалізму в епоху радянського тоталітаризму. Розробка концепції нового літературного напрямку - соціалістичного реалізму. Художня безплідність цього методу через його жорстку ідеологічну заангажованість, яка виявилась в унормованості, в обмеженості свободи творчості та у фактичному закритті доступу до життєвої правди. Поява терміну "критичний реалізм", яким визначали реалізм XIX ст. як "несоціалістичний". Неточність цього терміна, що акцентує на опозиційному ставленні до дійсності, але залишає поза увагою загальнолюдський, життєствердний сенс багатьох літературних шедеврів.

Модернізм - літературно-мистецький напрям, що об'єднав різні течії та школи, породженні епохою кардинальної зміни в художньому мисленні, що сталися на грані XIX-XX ст. /експресіонізм, імпресіонізм, футуризм, сюрреалізм/. Характеристика окремих модерністських течій. Їх стосунки з іншими течіями, напрямками. Внесок у процес формування новітнього художнього мислення: причини їх самовичерпування, зникнення з творчої арили та відродження в нових якостях.

ЛІТЕРАТУРА:

I. ОСНОВНА

1. Арістотель. Поетика. – К., 1967
 2. Ананьев Б. Задачи психологии искусства// Художественное творчество. – М., 1983.
 3. Бахтин М. Эстетика словесного творчества. – М., 1979
 4. Барабаш Ю. Я. Алгебра и гармония. О методологии литературного анализа. – М., 1972
 5. Барабаш Ю. Я. Вопросы эстетики и поэтики. – М., 1978
 6. Баранников А. В. Индийская филология. – М., 1959 (Розділ «Изобразительные средства индийской поэзии»).
 7. Буало Н. Мистецтво поетичне. – К., 1957
 8. Бушмин А. Взаимосвязи литературоведения с другими науками // Бушмин А. Наука в литературе. – М., 1980
 9. Віхи в історії античної естетики: Зб. – К., 1988
 10. Волков И. Ф. Литература как вид художественного творчества. – М., 1986
 11. Воронина Л. А. Основные эстетические категории Аристотеля. – М., 1975
 12. Волинський П. К. Теорія літератури. - К., 1967
 13. В'язовський Г. А. Творче мислення письменника. – К., 1982
 14. Гегель Г. Поэзия// Гегель Г. Эстетика: У 4 т. М.- 1971. Т. 3 – С. 342-616
 15. Гердер И. Идеи и философии человечества. – М., 1977.
 16. Гей Н. К. Искусство слова о художественности литературы. – М., 1967
 17. Гиршман Н., Громяк Р. Целостный характер художественного произведения. – Донецк., 1970
 18. Гончаров В. Структурализм, «постструктурализм» и системный анализ// Русская литература, 1985. - №9
 19. Гуляев Н. А. Литературные направления и методы в русской и зарубежной литературе XVIII-XIX веков. – М., 1983
 20. Довгалецький М. Поетика. – К., 1973
 21. Іваньо І. Очерк развития эстетической мысли на Украине. – М., 1981
 22. Іваньо І. В. Про українське літературне барокко (Радянське літературознавство. – 1975 - №10)
 23. Іваньо І. Спадщина мистецтва. – К., 1970
-

24. Ігнатенко М. А. Генезис сучасного художнього мислення. К., 1986
 25. Ключек Г. Д. У світлі вічних критеріїв. – К., 1989
 26. Ключек Г. Д. Поетика і психологія. – К., 1990
 27. Крупчанов Л. М. Культурно-историческая школа в русском литературоведении. – М., 1983
 28. Коцюбинська М. Література як мистецтво слова: деякі принципи аналізу художньої мови. – К., 1965
 29. Кухар-Онишко О. С. Індивідуальний стиль письменника: генезис, структура, типологія. – К., 1985
 30. Лессін Г. – Е. П'єси. Леокоон. – К., 1976
 31. Ленсу Е. Художественная идея и образный мир литературного произведения. – Минск, 1986
 32. Лихачев Д. Внутренний мир литературного произведения // Вопросы литературы, 1968. - №8
 33. Лосев А. Ф. История античной эстетики. Аристотель и поздняя классика. – М., 1978
 34. Лотман Ю. М. Структура художественного текста. – М., 1970
 35. Маслюк В. П. Латиномовні поетики і реторики ХУІІ – першої половини ХУІІІ ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні. – К., 1983
 36. Мейлах Б. Художественное восприятие как научная проблема // Художественное восприятие. – М., 1971
 37. Наливайко Д. С. Искусство: течения, направления, стили. – К., 1981
 38. Наливайко Д. Україна та Європейське відродження // Вітчизна, 1978. - №3
 39. Наєнко М. К. Романтичний епос. – К., 1988
 40. Николаев П. А. Реализм как творческий метод. – М., 1975
 41. Овсянников М. Ф. История эстетической мысли. – М., 1984
 42. Потебня А. Теоретическая поэтика. – М., 1990
 43. Потебня А. Естетика і поетика слова. – К., 1985
 44. Пресняков О. Поэтика познания и творчества. Теория словесности А. А. Потебни. – М., 1980
 45. Славянское барокко. – М., 1979
 46. Тарас Шевченко про мистецтво: Зб. – К., 1984
 47. Теорія літератури (за ред. В. Ф. Воробйова, Г. А. В'язовського. – К., 1975 / Розділ 1. Короткий огляд теоретико-літературної думки)
 48. Тимофеев Л. Слово в стихе. – М., 1982, 1987
 49. Структурализм: «За» и «против»: Сб. статей. – М., 1975
 50. Українське літературне барокко. – К., 1987
 51. Федченко П. М. Літературна критика на Україні першої половини ХІХ ст. – К., 1982
 52. Фізер І. Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні. – К., 1993
 53. Франко І. Із секретів поетичної творчості (Зібр. творів: У 50 т. – К., 1981. – Т.31)
 54. Франко І. Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах // Зібр. творів: У 50 т. – К., 1981. – Т.31
 55. Чижевський Д. Культурно-історичні епохи // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики. – К., 1994. – Т.3
-

П. ДОДАТКОВА

1. Бушмин А.С. Преемственность в развитии литературы.- М., 1975.
 2. Волков И.Ф. Творческие методы и художественные системы.-М., 1972.
 3. Днепров В. Проблемы реализма.- Л., 1960.
 4. Жирмунский В.М. Литературные течения как международное явление.- М., 1967.
 5. Историко-литературный процесс. Проблемы и методы изучения. - Л., 1974.
 6. Калениченко Н.Л. Українська література ХІХ ст. Напрями, течії.- К., 1977.
 7. Костенко А.З. Творчі методи в їх історичному розвитку.-К., 1981.
 8. Наєнко М. К. Романтичний епос.- К., 1988.
 9. Наливайко Д.С. Направления, течения, стили.-К., 1985.
 10. Неукоева И.Г. История всемирной литературы. Проблемы системного и сравнительного анализа.- М., 1976.
 11. Николаев П.А. Реализм как творческий метод. – М., 1975.
 12. Реализм и его соотношение с другими творческими методами:Сб.статей.- М.,1962.
 13. Русский и западно-европейский классицизм. - М., 1982.
 14. Смена литературных стилей.- М., 1974.
 15. Трофимов П.С. Основные закономерности исторического развития искусства.-М., 1970.
 16. Франко І. Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасних літературах //Зібр. творів: У 50 т. - К., 1981.- Т.3І.- С.33-44.
 17. Храпченко М.Б. О прогрессе в литературе и искусстве /Храпченко М.Б. Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы.- М., 1970.
 18. Шерех Ю. /Шевельов/. Троє прощань і про те, що таке історія української літератури /Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. - К., 1994.- Т.3.
 19. Чижевський Д. Культурно-історичні епохи // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ К., 1994.- Т.3.
-